

ИНДИВИДУАЛНО У МИРУ, КОЛЕКТИВНО У РАТУ Идентитет у Судбинама Мирослава Поповића

Сажетак: Окосницу рада представља испитивање идентитета јунака романа *Судбине* Мирослава Поповића. У првом делу рада аналитички се утврђује све оно што чини индивидуални идентитет романескних ликова као припадника различитих народа (Богдан Журајица – Србин; Александар Албрехт – Јеврејин; Виктор Сајферт – Немац). Други део рада осветљава колективни, национални идентитет јунака, односно, прелаз са индивидуалног, субјективног постојања и живота на поистовећење са друштвеном егзистенцијом народа којем јунаци припадају, или којему теже. Показује се да индивидуални идентитет остварује пуну меру у мирнодопским условима, док се колективни јавља као опредељење или нужда у условима Другог светског рата.

Кључне речи: роман, индивидуални идентитет, колективни идентитет, мир/рат, етнопсихологија, естетика прозе

Говорити о идентитету, као о појму у најширем значењу, умногоме је противуречан посао. Пођемо ли од латинског корена *idem*, преко француске именице *identité*, до свих изведених израза (попут *идентификације* или *идентичности*), долазимо до појма *истости*. Идентитет својом дефиницијом означава доживљај суштинске истоветности и континуитета *ја* током дужег временског периода, упркос његовим менама, различитим животним и историјским околностима. Својом дефиницијом, истовремено, ствара дијалектику истости и *unseiteta*, и враћа старој филозофској дилеми: како је могуће да се човек непрестано мења, остајући, при том, исти? Да ли се прича о *ја* уопште може начети без *ми*? Потврђујући различитост у односу на друге, утврђујемо ли истоветност са собом, или је ствар потпуно обратна...

Коначног идентитета, личног или групног, са свим његовим подврстама и модулацијма, нема. Неотпоран на промене, идентитет се увек изнова открива и потврђује, па и више од тога – пуни смисао добија једино као променљив. Тежиште питања природе идентитета тиме се нужно преноси на сам његов садржај, на природу промена које он изражава и које изражавају њега. Носилац идентитета остаће носилац идентичности онда када су промене у друштвеним и културним токовима одраз избора и слободне воље, док ће преображај *ја* зарад *ми* осећаја, када су промене наметнуте политичким, ре-

лигијским или егзистенцијалним притисцима, означити потирање личног у име колектива којем се припада.

Индивидуални и колективни идентитет успостављају се увек у односу на низ разлика које су друштвено сазнате, што упућује на његов релациони карактер (Голубовић, 1999: 21). Међутим, док персонални идентитет своје постојање дугује посебности огледаној у разликама, колективни идентитет гради се на темељима сличности. Међузависност ове две димензије доказује се тиме што *ја* не може постојати самостално, мимо друштвеног живота, јер човек признање о својој остварености тражи у другима колико и у себи, али се ни колективни идентитет, уз социјалну димензију и означене сличности, не може посматрати без индивидуалних обележја појединаца који колектив чине.

У средишту сваког од ових питања/одговора, који се намећу или нам остају неухватљиви, налази се човек. Тако је и са романом *Судбине* Мирослава Поповића.¹

Проблем идентитета човека иза *Судбина* јавио се као невоља знатно пре него што ће људи у *Судбинама* почети да интригирају читалачку и критичку јавност. Као својеврсни усуд, роман је преживљавао судбину свог творца. Након двогодишњег чамовања по фиокама више издавачких кућа, одбијен од Српске књижевне задруге, Матице српске и других угледних издавача, с циничним образложењем да влада „оскудица хартије“, или: „објављујемо само позната имена“ (Радовановић, 1989: 985), преношен је из руке у руку пишчевих пријатеља и читан као манускрипт. Године 1981. одбијене су обе верзије *Алуминијумског сунца*: рукописа који ће после само пар година бити назван супериорним првенцем (Висковић, 1984: 54). Најзад, залагањем Драгослава Михаиловића и Ивана В. Лалића, роман, овог пута и под коначним насловом *Судбине*, објављује београдски „Нолит“ 12. октобра 1984. године.

¹ Мирослав Поповић рођен је 25. маја 1926. године у Земуну. Отац, Душан Поповић, био је познати земунски адвокат, доктор наука и истакнута јавна личност. Пишчеви пријатељи и поштоваоци његовог дела истичу да је књижевни дар наследио од мајке Vere, домаћице. Основну школу завршио је у Земуну, где је и матурирао. За време обрачуна Јосипа Броза Тита са „ибеовцима“, 1949. године, заједно са сестром Ксенијом и зетом Александром бива ухапшен. Војни суд изриче му казну од десет година тамновања (одслужио седам) у конц-лагерима Титове Југославије, у Старој Градишки, на Светом Гргуру, Угљену и Билећи. Упркос тешким животним недаћама које су га пратиле, крајем педесетих година успешно студира славистику и прихвата се најразличитијих послова. Поред превођења са француског и руског језика на Радничком универзитету, од 1961. године ради као професор руског језика у Земунској гимназији, а од 1967. као службеник у београдском „Југославијапублику“.

Са супругом Аницом Аћимовић, професорком српског језика и књижевности, 1966. године добија сина Душана. Смрт га затиче на радном месту, 1. јула 1985. године. За живота му је објављен роман *Судбине* 1984. године, а од више радио-драма које је написао у периоду 1960–1970. године објављене су свега две. *Судбине* добијају Нолитову награду за роман године, и у најужем избору су за НИН-ову награду, коју те године добија *Хазарски речник* Милорада Павића. Постхумно, залагањем пријатеља и писца Драгослава Михаиловића, 1986. године штампана је његова збирка приповедака *Тврдо небо*, а 1988. документарна проза о пишчевом заточеништву *Удри банду*. Добитник је награде „Милош Црњански“.

Пред позитивном рецепцијом ове књиге изгледео је епитет „ибеовца“, који је готово пола века пратио Мирослава Поповића. Премда књига потпуно непознатог писца, *Судбине* су међу критичарима и читаоцима дочекане као дело високога уметничког домета и оригиналне структуре, у којој се осећа одраз дубоког промишљања живота и његове многообразности (Костић, 2001: 27). Похвале и признања уследили су и од стране угледних писаца, али и упитаност зашто је овај „трагични класик српске књижевности“ (Јеремић, 2005: 354) из књижевне анонимности изашао тако касно...

Роман *Судбине* настао је као резултат надградње Поповићеве полазне идеје да напише приповетку о дошљаку имагинарне Нове Паланке, премда је од те замисли једино име Богдана Журајице остало непромењено.

У току десетогодишњег писања, „измаштано“ војвођанско место у којој Личанин Журајица долази ради посла израсло је у погодно тле за осликавање мештана особених нарави и карактера, рођењем или игром случаја условљеним на живот у вишенационалној заједници. Повезујући приповетке о ликовима који ће временом постајати носиоци сижејних низова у роману, спајајући записе и одломке „острво по острво“ (Радовановић, 1989: 989), компонован је роман-архипелаг *Судбине*.

У структури романа, у епизоду о једном лику поступно се уводи наредни, мотивацијски неопходан лик као услов, узрок или последица дешавања. У средшту пажње Мирослава Поповића налази се микрокосмос етничких скупина, карактеристичан за војвођанске крајеве и данас. Нова Паланка описана је као ризница различитих култура, вероисповести и нација, а складни живот комшија: Срба, Мађара, Немаца и осталих, као кроз векове устаљена свакодневица. Специфичности по којима су се међусобно, ипак, разликовали, у првом делу романа не само да су означене и именоване, него су и поштоване.

Историјски след догађаја након 6. априла 1941. године неповратно мења устаљени начин функционисања варошице. Остварена тематска опозиција жртава и целата, уобичајена за романе са ратном тематиком, доводи до дихотомије Јевреја и Немаца као директних опонената, док су припадници других националности најчешће на маргинама дешавања, посматрани као својеврсни резонери, или типизовани представници менталитета своје нације.

У готово свим критичким приказима *Судбина* овај романа је описан као хроника Земуна, пищевог родног града, прикривеног велом Нове Паланке. Овој војвођанској варошици, међутим, Земун није послужио чак ни као прототип, но тек као инспирација и подстицај, на чему је и писац инсистирао (Поповић, 1985: 52). Такво просторно позиционисање радње омогућило је Поповићу да ударцима судбине изложи различити менталитет и сензибилитет Срба, Јевреја и Немаца, посматрајући метаморфозу сваке етничке групе од мирнодопске свакидашњице до окупацијских дана. С обзиром на темпорално омеђење радње, која почиње две године пре Другог светског рата и траје до тренутка када камиони немачког рајха одводе прву групу Јевреја у непознато, исто се може утврдити и када је историјска окосница у питању.

Поповић свој роман завршава онде где би се, за роман са ратном тематиком, очекивао почетак. Његова пажња усмерена је ка „убијању душа. Спиритоциду, без којег је сваки геноцид незамислив“ (Поповић, 1985: 53). Занимајући се за убијање душа својих јунака, Поповић је настојао да разуме сложеност и парадоксалну природу људског бића.

Лик Богдана Журајице се, као јединствен, не издваја из плејаде оних којима се „процес“² десио само по овој, основној пишчевој замисли. Статус повлашћеног (не и главног) јунака који му аутор даје лако се уочава већ и по томе што се из модификоване приче о њему развио роман у целини, који ће његов лик, на крају, и сужејно и тематски заокружити. Према сведочењу писца, у Журајичин лик уграђено је много од спознаје о људској ширини и трпељивости до које је он дошао радећи као предавач за одрасле који су из фабрика седали у школске клупе, борећи се наизменично с градивом и са сном. У обликовању овог лика, међутим, препознаје се понешто и од обликовања епског јунака.

Журајица је човек о чијем пореклу и породици знамо тек толико да долази са свих страна, а да ни једну од њих не може назвати својом. Ретка његова вештина да препозна и извуче оно најбоље у човеку, предочена је у бројним разговорима са послодавцем и пријатељем Александром Албрехтом, у којима, због народске мудрости и тешко стечене философије живота, руши интелектуалне баријере међу њима, прелазећи неприметно пут од дрвосече, асфалтера и чувара магацина до етички пресудног путоказа. Нешто од те вештине приказано је у његовом готово магијском осећању ватре и дрвећа, познавању пањева који су годинама лежали квргави и непопустљиви пред налетима секире. Знајући да све тражи људску бригу, Журајица је из гомиле бескорисних наслага умео да измами „неочекивани мирис свежег дрвета, мирис шуме, мирис младог, сочног лишћа“ (Поповић, 2001: 153).³

Чудновати дар не напушта га ни у односу према животињама, красећи га мистичном цртом човека који од других више види и више зна – човека способног да у тајнама природе открије извесне више законитости живота. Неретко се јунацима потеклим из народа као највернији пријатељи показују коњи или птице, спремни да заштите, прате и безусловно воле своје господаре. За убијеним Богданом, чије име, али и делање, призива у сећање лик Југ Богдана, остаје Соко: куја са од коћења отеклим трбухом и мушким именом, као једини његов прави иметак и траг да је постојао.

Непоколебљив у намери да себе не мења и не прилагођава времену које то не заслужује, Журајица ће бити једини који пружа отпор новонасталом лудилу, чувајући достојанство без ког глава мало вреди. Испод кандила које

² У разговору који је са М. Поповићем водио Џевад Сабљаковић, Поповић је своју одлуку да роман лиши главног јунака објаснио жељом да сви његови ликови буду буду равноправни учесници у процесу који се називао предратни живот и рат (Поповић, 1985: 52).

³ Сви наводи из романа *Судбине* дати су по овом издању; у даљем тексту биће означени бројем странице у заградаи.

удовица Ката на крају романа за њим пали нема слике, као ни икаквог обележја да је у њеном дому он живео. Приче о Журајичиној смрти, попут свих предања о изузетним људима, шапатам се преносе од сокака до сокака, сваки пут све даље од истине; приче које би, будући да их прати вео мистерије, у нешто другачијим околностима, биле погодан декор за легенду и мит.

Својим одупирањем безумљу, шамарањем обесног сина најимућнијег фолксдојчера Сајферта, Богдан Журајица одлучио је да се не „испише из човечанства“, већ да у њему заслужи своје место.

Себе од пре рата Журајица ће и својим крајем потврдити, те се о колективном идентитету на штету личноги не може говорити. Потребно је нагласити и то да се, премда Србин, Журајица не поставља као носилац националног, нити било ког другог сижејног упоришта у роману. Као самац и дошљак, он не припада нити једној од заједница које је затекао, нити онима које су потом настајале. До краја романа он израста у оно универзално и општељудско *Човек*, несводиво на јединку као такву.

Овако сагледана, повлашћеност Богдана Журајице открива нам се у новом светлу и отвара питање: није ли њему, као надничару без дома и порода, са једино небом изнад и земљом под њим, било најлакше да себе очува, макар чување сопства значило жртвовање живота?

Почетна животна позиција у великој мери утиче на одлуку Богдана Журајице да се хаосу окупације супротстави, као што му се тихим заборавом и гласним самооправдањем мајстор Франц приклонио. У смислу потирања индивидуалног за рачун колективног идентитета, лик Франца Тајбла чини се најостваренијим и, стога – најтрагичнијим.

Вапећи за разумевањем, оправдањем и опроштајем, комесар фабрике у коју је пре рата одлазио на посао, узвикнуће:

Ја знам шта ви мислите, Богдане, само ја ту ништа не могу. Време је такво. А, ако је неко Јеврејин, ја с тим немам ништа! Ја ту не могу бити крив! То се мене, молим, уопште не тиче! Извините, молим лепо, али то онда није моја ствар! Ја никога нисам учио да буде Јеврејин! (260).

Оно што се мајстора Франца јесте тицало била је његова породица. Добраћудна фолксдојчерска породица Тајбл живела је мирним, хармоничним животом, срећни што их је криза после Првог светског рата мимоишла, захвални за посао у породичној фабрици Албрехтових. Вилма Тајбл је једног од првих дана Францовог запослења довела децу у обилазак очевог радног места:

Занемели, пазећи да нешто не додирну и држећи се за руке, Јохан и Лиза пролазили су између постројених громада намештаја, испуњени новим поштовањем према оцу који ради у нечем тако богатом и великом (260).

У годинама које су долазиле, своје место главног мајстора Франц је учврстио савесним и педантним радом, трудећи се да своја умећа пренесе на шегрте. Поштен и тачан, са „швапским осећањем за вредност“ (59), у Албре-

хту је видео ауторитет вредан поштовања, у Журајици саговорника и друга, у својој породици разлог постојања. Не марећи превише за своје немачко порекло, новопридошлом магационеру Франц ће објаснити:

Исто вам је далеко ако одете у Доњи град – то је одакле сте дошли јуче или ако идете у Терезијентал. Када би ишли од врата, па само напред, напред, па преко ледина, дошли би баш право у њега. Само, не иде се тако. И боље је да идете у Доњи град. У Терезијенталу не знају баш сви српски. Док објасните шта хоћете, треба много да се мучите... Тамо су само Швабе...

Франц ће, тако, у одбрану једине отаџбине за коју зна устати на позив Југословенске краљевске војске. У кратком „априлском рату“ два пута заробљен – најпре од Немаца, као југословенски војник, затим од Југословена, јер је Немац, мислио је само о онима којима заиста припада. О својима. Ни Немцима ни Југословенима.

За време ропства, међутим, срж Францовог бића полако је остајала без упоришта:

У ономе што је преживљавала Вилма Тајбл је била сама. Ћерка и син волели су оца, али умели су да одгоде размишљања о његовој судбини, а затим да га, кад поново стигну до њега, поново одгоде. Били су млади, сваки дан им је био нов и пун обећања, а живот у Терезијенталу шаренио се као никада раније (239).

Одлуку да прихвати место комесара, да преузме Албрехтову радионицу и раскине предратне везе, да се као никада дотад осети поносним што је припадник одабране расе, донео је гушећи своју савест, страхујући не за властита, већ за живот своје породице. Губитак сопства ће, међутим, осетити знатно по усвајању наметнутог националног идентитета. Позорницу *Судбина Франц* напушта побеђен, непокретан и нем:

Тога дана није отишао на посао. Остао је у спаваћој соби, лежећи обучен на кревету, до вечери (409).

Франц Тајбл, *отац*, схватиће да жртва коју је поднео нема моћ да одбрани и спасе једину заједницу коју уистину доживљава својом – после ноћи коју је провела ван куће, Грета ће оцу показати да је „и телом спремна да служи Рајху“ (409).

Породица је, као нуклеус колективног идентитета, уједно и најважнији колектив; предуслов за остварење индивидуалности која ће моћи да самосвесно приступи друштву, било према осећају националности било према класним, верским, културним или каквим другим афинитетима. Први узроци кризе идентитета, чему је од Ерика Ериксона до данас посвећено много пажње, најчешће се скривају управо у неуређеним породичним односима, који човека примарно и обликују. Способност да се појединац над несрећом те врсте издигне, иде у ред изузетних.

Предратна породична ситуација Франца Тајбла и Александра Албрехта једнака је, сва у знаку маловарошке идиле. Животне путеве Новопаланчана

обележиће добронамерност и племенитост, а у односу супружника – оданост и приврженост, узајамно поштовање. Дане неоптерећене стресом, преварама и разочарањима приповедач, међутим, именује као *шећерлемски свет* – свет крхке и мехурасте свакодневице, неокрзнут судбином. Одговор на измештање из устаљене сигурности пресудна је дистинкција која ће Александра и Франца поставити у супротстављен положај.

Сижејни низ који прати породицу Албрехт карактерише се значајном структурном привилегованашћу. Највећи део епизода о овом јеврејском трговцу не укршта се с осталим сижејним токовима, нарочито у првом, мирно-допском делу романа.

Доминантна је потреба Мирослава Поповића да читаоца подробно проведе кроз „шећерлемски свет“ Албрехтове породице, од спокојног брачног живота и успешног пословања, до патњама оптерећене, самачке старости. Читав историјат осипања и пропасти Александровог света Поповићу је послужио и као тематска припрема за страдање јеврејског народа у целини, у другом делу романа. Дани Александровог спокоја, ретроспективно дати, свој крај доживели су пре почетка колективне несреће: „За њега, све што је имало да се догоди – већ се одиграло“ (165).

Процес духовног sazревања Александра Албрехта или, пак, Богдана Журајице, јесте процес који индицира обликовање основне теме романа – визије разарајућих деловања судбина људи знатно обележених антрополошким песимизмом, али и дозом својеврсног активизма у људскости. Својим примером, ова два човека показује да таквој врсти активизма најчешће претходи трагично искуство. Присуство аутора у праћењу ових процеса веома је дискретно и посредно, коментар уздржан, и готово да нема никаквог посредништва између мисаоног тока у јунаку и читаоцу. Тематски најзначајнији духовни процеси приказани су са становишта својих носилаца, драматизовано.

Седамнаесто поглавље романа, последње пре почетка рата, доноси бескрајно искрен, животним невољама обележен разговор двојице усамљених људи. Њиме се успоставља важна тематска паралела и напоредност два мисаона тока.

Суморна Александрова мисао да живот и нема неког смисла, да се за правичност, поштење и доброту не добија награда, да су бол и смрт једина извесна и коначна ствар, укрстиће се са философијом личног дрвосече, који је готово цео свој век провео у самоћи.

Можда човеку баш треба да се брине о неком другом – наставио је Журајица. – Ко каже да мора да му буде лако? Нешто му од свега тога ипак остане... (189)

Журајичину дивљу, динарску, и Александрову питому, варошку природу изједначиће откриће да је активна човечност једини одговор на ударце судбине.

Александар ће, премда скрхан одласком сина у туђину, смрћу жене и губитком традиције оличене у одузетој породичној фабрици, научен на све нијансе бола, уместо претварања у огорченог, мрзовољног старца, затвореног у свет резигнације и очајања, одабрати да остатак својих дана посвети

несуђеној снахи Ели, њеном мужу и њиховој превремено рођеној беби. Од бунила окупације Александар се чувао новом животном улогом, као под индигом оцртавајући оно што би његова Херта, да је жива, чинила:

Продужена прошлост, у којој је Албрехт живео, била је тужнија али топлија, имала је више срца. У њој је Мути, мада је више није било, ипак била присутна, у њој су ствари биле болне, али нису се уклањале и остављале за собом голу, асептичну празнину (165).

У тој продуженој прошлости није било места ни за колективне илузије и јалове разговоре, ради којих су новопаланачки Јевреји одлазили у кућу апотекара Коена. У полемикама Александар није учествовао, нити су до њега допирале, јер као такве, сем уљуљканости у причу о изабраном народу, нису му нудиле ништа.⁴

„Показивање“ Јевреја граду, док столар и лекар, раме уз раме, из дана у дан, метлама чисте градски трг, приповедач је искористио да прикаже и остале, тада по први пут именоване суграђане, такође припаднике неке од националних мањина, и да тиме атмосферу најпознатијег жигосања у историји употпуни палетом мајсторски заокружених, епизодних ликова.

Кустос Никола Петровачки је, при повратку са посла, морао да прође преко трга. Своје познанике поздрављао је скидањем шешира. Но, како су у Новој Паланци сви познавали све, једнога дана је просто престао да враћа шешир на главу, и са наклоном дубоког поштовања и шеширом на грудима – саосећао. Али то се голобрадом Едију, вођи Хитлерјугенда и доцнијем иницијатору сукоба због кога ће Журајица страдати, није допало:

– Да ли ви, господине Петровачки, знате кога поздрављате? И да ли то намерно чините? – питао је пакосно. – Поздрављам своје суграђане. А како то могу чинити до – намерно? Вас, на пример, млади господине Сајферт не поздрављам. [...] Окупационе власти нису нас обавестиле кога не смемо поздрављати. А ако и када нас обавесте, опет ће моја ствар бити кога поздрављам. У том случају, ја ћу сам одлучити вреди ли чувати главу која није власна да управља својим сопственим шеширом (220).

С друге стране, геометар Леонтијев, Рус који је, откад зна за себе, памтио да не воли Јевреје, на трг креће с намером да ужива у призору. Неочекивана је драматичност преображаја који ће доживети. Представивши се на лошем српском, све узнемиренији, прешао је на искварени руски:

– Мрзим Жидов. Но ја ње сагласен с униженијем људеј! Решитељно несагласен! Убеј, но ње унижај! (221).

Не слутећи, омражени Јевреји су, наметнутим метлама и наређеним залудним послом, *очистили* душу старог Леонтијева. У *Судбинама*, измењена

⁴ Чини се да је историјски положај Јевреја у Другом светском рату и послератном периоду Мирослава Поповића обавезао да тој теми приступи више као сведок него ли као тумач погрома који их је пратио. Без претензија да да глобалну, монументалну слику страдања Јевреја, Поповић се задржао на приказу појединачних судбина, и тиме донекле успео да се отргне укорененом маниру, уочљивом у делима сличне тематске оријентације.

свест, самопотврђивање или ништење себе неретко су испровоциране на необичан начин, и једнако често јављају се тамо где се најмање очекују.

Ово се, на другој страни, не може тврдити и за Јелену Сајферт, ма колико принцип њеног преображаја био радикалан. Како новонастали поредак, успостављање нових вредносних мерила и етичких начела амнестира све што је прошлост именовала као нечасно, рђаво и зло, најјасније се огледа управо у примеру Јелене Сајферт.

Као сени, као обрису сећања њеног супруга, Виктора Сајферта, у мирно-допском делу романа Јелени није дата реч. Коментаром поузданог приповедача предочена је Јеленина прошлост од девојачких дана: без свађа, пијаних увреда и звецкања плеханих тањира; без благог погледа, и топле речи. Атмосфера у којој је расла била је, као и она сама, хладна и стерилна. Принуђена да се због очевог лошег пословања одрекне школовања, Јелена је у Виктору Сајферту, богатом и угледаном Терезијенталцу, препознала згодну прилику за удају и бег од сиротиње.

Снаха најимућније новопаланачке породице за богатом трпезом није, међутим, спознала ни себе ни срећу. Њена трагања била су падање све ниже, претварала се у све већу подлост према према људима око себе, па несвесно, и према себи:

Своје љубавнике налазила је међу трговачким помоћницима у радњама у које је ушла да нешто купи или међу непознатим пролазницима, некако неочекивано и за себе, узимала их грубо, скоро откидала с места где их је нашла и нестајала с њима некуда (96).

У кућу која за Викторовог живота неће постати дом, Јелена се враћала без правдања, без стида и скрушености, без лажи које би, напослетку, на чудан начин доказале мужу да јој је стало, па макар и до ње саме.

Уласком немачких трупа у Нову Паланку, Јеленин лик почиње да „живи“. Са дуго жуђеним осећањем за „потпуном“ припадношћу, Јелена ће себи пронаћи ново лице и живот који ће, по први пут, имати сврху. У њеној власти сада је културни живот Терезијентала, све обимнија администрација Културбунда, брига о Кличкеу, шефу Гестапоа. На рођенданским честиткама терезијенталских војника, Немица по удаји, утискивала је радосније од Немица по рођењу: „Ми ћемо овде такође дати све за ствар за коју Ти и Твоји другови ратујете. Neil Hitler! (266).

За равноправност међу фолксдојчерима Јелена се својски трудила. Удовица угледног Немца туђим језиком говорила је слаткоречније неголи на свом. Ангажовањем у Културбунду придобила је симпатије младих, а блиска шефу полиције, код оних који су је морали памтити од пре рата, сада је уместо презира уживала углед и страхопоштовање. Злосрећна блудница постала је жена која одлучује, с ауторитетом да помилује или казни.

„Нова Паланка се огрешила о Јелену Сајферт – сматрала је љубавницом шефа Гестапоа“ (310) – почетни је исказ тридесетог поглавља, посвећеног ро-

ђенданској прослави Ота Кличкеа, јединог мушкарца који је у Јелени изазивао дивљење и поштовање, нетелесну љубав. Несвојствено усхићена, мислила је о пригодном поклону за тако важног човека, бирала место прославе, јеловник, бринула да у одређено време слављеник остане код куће – и да, при том, за Кличкеа све остане тајна. Приповедач исцрпно прати пријатну породичну атмосферу, овога пута у дому Јелене Сајферт, призивајући у сећање потмулу тишину, дугогодишња мимоилажења и празнину живота са Виктором.

Са интимне, а ипак гламурозне прославе, читалац бива нагло увучен у реалност окупације. Прича о трагичном крају студента Стевана Ковачева заузима тек страницу истог поглавља, од којег је писац одваја испрекида-ним линијама. Готово телеграфски, приповедач наводи знаке гашења једног младог живота. Молбу Стевановог оца, пуну наде у Јеленин утицај, пресекао је одсечан, такође телеграфски одговор: „Велики Немачки Рајх не кажњава невине – рекла је – а за криве ја не могу заложити своју реч. Жалим“ (319). Поглавље препуно славља и једне смрти завршава се исказом: „Суграђани су Јелену раније само презирали. Сада су је и мрзели“ (319).

Међу суграђанима се, међутим, сачињен од страха, неверице, немоћи и надмоћи, бездан већ био отворио. У конвертиту и бестидници за једне, крио се узор и модел понашања за друге. У том смислу, значајна је епизода о сликару-затворенику и курсу модерног одевања, које је за фолксдојчерке држала Јелена.

Слепо упијајући правила доброг укуса, средовечне жене су с дамом пред собом почињале да воде необавезне разговоре, да је поздрављају на улици, да траже мишљење и савет, да њеном префињеношћу коре своје кћери. Цртеже модела по којима су нову гардеробу кројиле, у радни задатак добио је заточени сликар. Његове скице биле су најпре са грубим контурама лица, и повијеним или уздигнутим обрвама. Уздигнуте обрве требало је да означе радост жене која је себи пронашла праву одевну комбинацију, повијене обрве надоле – да је фолксдојчерка још увек далеко од еманципације. Схвативши унификацију у којој учествује, сликар се успињао да безличним силуетама удахне трунку личности доцртавајући, поправљајући, бојећи свој рад. Цртежи за Јеленин курс временом су постајали лепши, али свест да је борба против обесмишљавања сваке посебности узалудна, остајала је непромењена...

У данима када је опстанак зависео од националности којој се припада, кризе идентитета које су ликови (са мањим или већим последицама по индивидуалност) доживели, указују се као егзистенцијална нужност. Трагично је што је свако од њих на изванредан начин обележен теретом туђинства, које отуђење од себе-пређашњег и доводи до апсурда.

Пре почетка рата, Франц Тајбл, Виктор Сајферт и други Новопаланчани с немачким именима, међу локалним становништвом називани су фолксдојчерима: домаћи Немци – ни сасвим Немци, ни сасвим домаћи; Немци, које ће Јелена, жена српског порекла, учити њиховим националним обележјима, обичајима и језику; жена која ће, да би себе нашла, пригрлити све што је туђе. Туђом ће постати фабрика коју су Александрови преци остављали синовима

у наслеђе. Туђе ће постати куће Јевреја, сатераних у гето. Једино ће Богдан, „странац“ без икога и ичега свог, остати свој.

Са свешћу о историјском следу догађаја након Другог светског рата, извесним ће се показати да ниједна нација, нити један колектив, не може бити довољно сигурно уточиште за људе несигурне у то ко су, и у име чега нешто чине. Однос између доминације и потлачености у националним идентитетима променљив је, као што се и индивидуални идентитет, у свом настајању и опстајању, мења. Оно што човека издваја од људи јесте природа промене на коју се пристаје, или којој се супротставља.

Потрага за идентитетом, па и у *Судбинама*, често се завршава одразом у огледалу. Све је ту и све је исто, а ништа није. Одроз је условљен оком оног који гледа, али и осуђеношћу ока на површину. Где је биће?

Причи о човековом *ја*, ма са које позиције била изречена, ма из које области долазила, просто није дато да буде апсолутно тачна, ни апсолутно погрешна. Нити апсолутно лепа. Као ни причи о човечанском *ми*.

Литература

I

- Висковић, 1984: Велимир Висковић, „Супериорни првенац“, *Књижевни гласник* (Београд), 1/3а (1984).
- Голубовић, 1999: Zagorka Golubović, *Ja i Drugi (antropološka ispitivanja individualnog i kolektivnog identiteta)*, Republika, Beograd
- Јеремић, 2005: Љубиша Јеремић, „ Мирослав Поповић – трагични класик српске књижевности“, поговор у: М. Поповић, *Судбине*, Завод за уџбенике и наставна средства, НИН OFF, Београд.
- Костић, 2001: Звонимир Костић, „Судбине Мирослава Поповића“, предговор у: М. Поповић, *Судбине*, Сабрана дела (прир. Звонимир Костић), књ. 1, Гутенбергова галаксија, Београд.
- Поповић, 1985: Мирослав Поповић, „ Писање као приказивање живота“. Разговор водио Џевад Сабљаковић, *Књижевни гласник* (Београд), 1/3 (1985).
- Поповић, 2001: Мирослав Поповић, *Судбине*, Сабрана дела (прир. Звонимир Костић), књ. 1, Гутенбергова галаксија, Београд.
- Радовановић, 1989: Стеван Радовановић, „У трагању за самим собом. Над дневником Мирослава Поповића, аутора романа *Судбине*“, *Летопис Матице српске* (Нови Сад), 165:443/6 (1989).

II

- Erik H. Erikson, *Identitet i životni ciklus* (prev. Nada Dragojević, Nataša Hanak), Zavod za udžbenike, Beograd 2008.
- Žan Klod Kofman: „Izumevanje sopstva. Jedna teorija identiteta“ (prev. Milica Pajević), *Treći program* (Beograd), 146(2010).

Leksikon savremene kulture. Teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas (grupa prevodilaca), Plato, Beograd 2008.

Marija Bogdanović, Aljoša Mimica, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd 2007.

Stevan Majstorović, *U traganju za identitetom*, Prosveta, Beograd 1979.

III

Адриана Марчетић, *Историја и прича*, Завод за уџбенике, Београд 2009.

Vejn But, *Retorika proze* (prev. Branko Vučićević), Nolit, Beograd 1991.

Kete Hamburger, *Logika književnosti* (prev. Slobodan Grubačić), Nolit, Beograd 1976.

Mihail Bahtin, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti* (prev. Aleksandar Badnjarević), Svetovi, Novi Sad 1976.

Mihail Bahtin, *O romanu* (prev. Aleksandar Badnjarević), Nolit, Beograd 1989.

Kete Hamburger, *Logika književnosti* (prev. Slobodan Grubačić), Nolit, Beograd 1976.

Aleksandra Ristić

THE INDIVIDUAL IN PEACE, THE COLLECTIVE IN WAR

Identity in the Novel *Sudbine* by Miroslav Popović

Summary: The body of this paper examines identities of the heroes of Miroslav Popović's novel *Sudbine*. The first part analytically explores everything that is part of the individual identity of the novel's heroes, presented as members of different nations (Bogdan Žurajica as a Serb, Aleksandar Albreht – a Jew, Viktor Sajfert – a German). The second part of the paper concerns the collective national identity of heroes, that is to say, a shift from an individual existence and life as seen subjectively to the identification with the social existence of the nation that heroes belong to, or aspire to. The paper demonstrates that individual identity is fully realized under peacetime conditions, while collective identity turns out to be either a choice or a necessity under the conditions of the Second World War.

Key words: novel, individual identity, collective identity, peace/war, ethnopscyhology, prose aesthetics